

Sata Előd

Anekdóták a nevelés történetéből

TARTALOM, ISMERTETŐ

Tartalom

Részlet a szakdolgozat bírálatából

Bevezetés

Fűzfavessző, nevelési módszer

"Tudósok" és tanítások

Taítók és diákok

Tudósok a katedrán

Sárospataki anekdoták

A huszadik század

Zárószó

Felhasznált irodalom

Jegyzetek

Ismertető

Sata Előd teljesen újszerű, a hagyományostól meglehetősen eltérő témát választott szakdolgozata megírásához. A neveléstörténet forrásai között meglehetősen ritkán szerepelnek a humoros írások, a korabeli anekdoták, pedig segítségükkel közelebb juthatunk egy-egy korszak, iskolatörténeti esemény megértéséhez. A szerző ilyen típusú források után nyúlt, és feltétlenül elmondható, hogy gazdagította a neveléstörténet forráscsoportjait.

Dolgozatában elsősorban olyan gyűjteményekből válogatott, amelyek szerkesztői századunkban élt művelődéstörténészek, de találhatunk eredeti, eddig még feltáratlan - korabeli újságokból származó - anekdotákat is, melyekre a szerző bukkant rá. A témák szerint megszerkesztett fejezetek (fegyelmezési módszerekről, tanár-diák viszonyról, tanáregyéniségekről stb.) élvezetes, de korántsem fajsúlytalan olvasmányt nyújtanak; akár a neveléstörténet tárgy szemináriumait, akár a mindennapi tanítási órákat színesebbé tehetik. A dolgozatban helyenként célszerűbb lett volna alaposabb kortörténeti elemzést végezni, hogy a dolgozat ne "csússzon el" a neveléstörténet talajáról a művelődéstudomány irányába. Kiemelkedő a szakdolgozat esztétikus kivitelezése és a szerző gördülékeny, élvezetes fogalmazásmódja.

BEVEZETÉS

"Főképp a humor taglalása veszélyes...
Közel esik a vicc-magyarázatához, amely
már önmagában is gyűlöletes és nevetséges.
Mégis megkísérlem."

(Kosztolányi Dezső)

A címhez talán hozzá kellene még tennem, hogy furcsaságok és érdekességek tükrében. Kutatásaim során fellelt néhány történet furcsasága és érdekessége indokolta, hogy tarkítsam velük az anekdotákat. Ugyanakkor ezek a kuriózumok kiváló segédeszközökként szolgál(hat)nak az anekdotákban szereplők viselkedésének megértésében, feltárván az egy-egy kor emberére jellemző élet-, világ-, és nevelésmódszertani szemléletet.

Mint az élet minden területe, a nevelésügy is bővelkedik a humoros jelenetekben, az oktatás is rejteget láthatatlan csapdákat, melyekbe egyaránt beleesnek tanárok, diákok és tudósok. E csapdábaesések alól a tanügyi törvények szerkesztői sem képeznek kivételt, ők is gyakran "áldozatává" válnak egy-egy szemfüles diáknak vagy humoristának. Ez utóbbit példázza a Dunántúl 1916 augusztus 31.-i számában megjelent anekdota is:

"Kisdiák: Apám, csak szeptember 15-én kezdődik az iskola.

Apa: Honnan tudod?

Kisdiák: Itt az újság, a miniszter »elrendelte«.

Az apa olvassa a rendeletet, fejét csóválja, mintha nem értené egészen s így szól magában:

- Fiam, mért nem bízta a miniszter terád ennek a rendeletnek a megfogalmazását?"[1]

Munkám célkitűzése, hogy ezeket a frappáns, nevettető eseményeket megörökítő anekdotákat összegyűjtsem, és általuk mutassam be egy bizonyos időszak nevelési módszereit, procedúráját; amit a korabeli szaklapok is megtettek, azzal a szépséghibával, hogy számúzták a humort hasábjairól.

Természetesen a gyűjtemény, az anyag gazdagsága miatt nem léphet fel a teljesség igényével, azonban lehetőségeimhez mérten megpróbáltam néhány kirívóbb, érdekesebb esetet is belefoglalni 1500-tól egészen az 1900-as évekig. Mindazonáltal ez nem jelenti azt, hogy teljességgel hiányoznak a századunkbeli anekdoták, az utolsó fejezetben egy kisebb válogatás mutatja be korunk iskolaviceit. Fontos és érdekes forrásnak bizonyult egyrészt a Sárospataki Kollégium anekdotakincse, másrészt a Győri Kalendárium 1749-től 1849-ig terjedő időszakáról kiadott anekdotaválogatás[2] ad képet a közép- és újkori átlagember diákszempléletteről.

Mielőtt elkezdeném az anekdoták bemutatását, merüljünk el egy kissé a humor

pszichológiájában, vessünk egy pillantást néhány komikumelméletre, hogy lássuk (és ne csak érezzük) mitől is válhat komikussá valaki vagy valami, mi tesz bizonyos eseményeket nevetségessé (talán) szereplőikkel együtt. Véleményem szerint mindaz, ami emberrel kapcsolatos vagy emberi (néhány mondattal később, részletesebben kitérek az emberi tulajdonságra), és látszólag vagy valóban szokatlan, ésszerűtlen, oktalan vagy túlzott.

A komikus hatás létrejötténél döntő szerepet játszik a szubjektív tényező. Nincsen biztosíték arra, hogy az adott helyzetet a befogadó komikusnak ítéli meg, és mégis a szemlélő olyan helyzetekben is komikumot észlelhet, melyekből az valójában hiányzik, vagyis ahol az objektív szemlélő nem lát(hat) komikus mozzanatot.

Azonban mi a bizonyíték, hogy a komikum valójában nincs jelen az adott szituációban? Szalay Károlyt idézem: "Az egyén szubjektivitásának döntő szerepét a komikum létrejöttében (...)" Marcel Pagnol összegezte a legszebben és támasztotta alá szellemes példákkal. Hivatkozik Rabelais-re - a nevetés emberi sajátosság - majd ezt írja: »Egy másik igazság, amely nagy felfedezése Bergsonnak: az ember csak emberen nevet, vagy egy olyan állaton, amely hasonlítani szeretne egy emberre, vagy egy tárgyon melynek emberi formája van.« Ez az embercentrikusság, amely azt hangsúlyozza ki, hogy az ember nevet (teljesen ésszerűen persze), arra a következményre vezet, hogy maga a komikum, a nevetés oka is a nevető emberben van."[3]

Tehát a nevetés emberi volta, szubjektív sajátossága teszi nevetségessé az adott szituációt.

Jól példázza az állat emberi szimbólummá válását Rófusz Ferenc Oscar-díjas filmje, A légy. A zümmögő hang által tudatosul a nézőben, hogy egy légy gondtalan röpködésének a tanúja. A világ ennek a csapongó, gondtalan légynek a szemszögéből bemutatva, egy változó, itt-ott torzuló de kedélyes, gondtalan képet ad. Így a légy mindjárt az emberi szabadság szimbólumává lép elő, emberi fogalommá válik, az életöröm érződik minden mozdulatán, ez csal boldog mosolyt a néző ajkára. Ugyancsak egy emberi tényező az, ami megzavarja az idillt, maga az ember jelenik meg, mint a szabadság veszélyeztetője. A szárnyalás eszeveszetté, kapkodóvá válik, az életveszély, majd végül a halál - egyben a szimbolizált emberi szabadság halála - törli le a mosolyt a néző arcáról.

Mint fennebb utaltam rá, a komikumnak többféle változata is létezhet-létezik. Szalay Károly a következő sorrendet javasolja: "Szokatlanság - Különösség - Furcsaság; Nem megfelelés - Össze nem illés - egymástól elütés; Túlzás - torzítás - Tévedés - Hibázás; Oktalanság - Céltalanság; Következetlenség (logikai tévedés, hiba stb.) - Ésszerűtlenség - Esztelenség - Önellentmondás."[4]

Véleményem szerint, az egyes csoportok között olyan átmeneti fogalmakat lehet találni, mint a tudósok egyik legelemibb, szinte kötelező jellemvonása: a szórakozottság; de a leértékelés, a kiábrándulás és a leleplezésből származó helyzetek is szolgáltathatnak nevetésre okot, és maguknak a csoportokban szereplő fogalmaknak is léteznek különböző fokozatai.

Bonyolult tehát a képlet, mondhatnánk hosszú az út a nevetségessé válásig, és a szemlélő szubjektív voltának felismerése is újabb problémák elé állít.

Szalay szerint "A komikum létrejötte ugyanis függ a komikumokozó jelenség alkotóelemeinek egymáshoz való viszonyától, és függ e jelenségnek a befogadóhoz való kapcsolatától. Amíg a komikumot magát vagy a komikum belső szerkezetét elsősorban az esztétika, az irodalom vagy a filmelmélet vizsgálta, addig a komikum és a nevető között levő viszonyt inkább a bölcselet és a lélektan, valamint a természettudományos irodalom elemezte. Hozzá kell tennünk azonban e nagyon is általánosító megjegyzéshez azt, hogy a modernkori elméleti irodalom már nem hagyja ki vizsgálódásai köréből a lélektani, szubjektív tényezőket sem, s a modernkori pszichiátria is figyelembe veszi az irodalomelméleti kutatásokat és szempontokat. Ez pedig valószínűleg abból a fölismerésből ered, hogy a komikum nagymértékben függvénye a komikumot kiváltó ok és a befogadó személy közti viszonyoknak, amely lehet értelmi vagy érzelmi, netán a kettő együtt."[5]

E viszony kialakulásának van valamiféle sorrendje, fölépítettsége. Első a komikum hordozó anyaga, a megjelenési formája lehet: tárgy, szöveg, kép, látvány, nézet, vélemény, magatartás, viselkedés, tett, cselekmény, esemény, történés stb. jellem, emberi kapcsolat stb.; majd folytathatja a sort a komikumot kiváltó ok, a komikum egyes megjelenési formái valamelyikében megnyilvánuló, azt jellemző komikum-változat (Szokatlanság, furcsaság, nem megfelelés, össze nem illés, egymástól elütés stb.).

Ezt követi egy jelenség, melynek során a komikumot befogadó személy egy sajátos módon (meglepetten, csalódottan, váratlanul) észleli az eseményeket; majd egy következő lépésben véleményezi is azokat, ítélkezik, megérti vagy ellene foglal állást, reagál a történetekre.

A reakciót talán két részre osztanám:

1. az események egy bizonyos ideig tartó érzetet váltanak ki, ami lehet a felsőbbtség, a diadal vagy esetleg a csodálat, ámulás, keserűség, de akár a megvetés; és
2. a befogadó személy az értelmi és érzelmi felmérés után nevet vagy mosolyog, adott esetben közömbös marad. A kiváltott nevetés vagy mosoly többféle lehet: együttérző, sajnáló, gúnyos, kárörvendő vagy bíráló.

A komikum tehát bonyolult egymásrahatások következtében kialakuló jelenség. Vegyünk mindjárt egy magyar vonatkozású anekdotát, és vizsgáljuk meg, hogy mi kelt a benne szereplő elemekből komikus hatást. Eötvös Lóránddal, a világhírű magyar fizikussal esett meg egy szigorlatoztatásakor:

"Egyik szigorlatozót ezzel a kérdéssel lepte meg:

- Mije van annak a leánynak? - s az utca túlsó oldalán egy ablakból, dekoltált blúzban, mélyen kikönyöklő leányra mutatott.

A hallgató zavarba jött, ötölt-hatolt. Végre is a professzor maga oldotta meg a kérdést:

- Helyzeti (potenciális) energiája, amely, - ha le talál esni - átalakul mozgási (kinetikai) energiává."[6]

Mindenekelőtt a helyszín az, ami alapértelmezésben komolyságot, szigorúságot sugall. Azután a hallgató viselkedése (ötöl-hatol, zavarba jön), a professzor kérdését pikáns jelleggel ruházza fel, így maga a professzor is komikussá válik válasza által, melyből kiderül, hogy az ő fejében meg sem fordult, annak a lehetősége, hogy kérdésére esetleg egy fiatalságánál fogva a női nem iránt fogékonyabb fiatalember fejében a lánynak esetleg más tulajdonságai szembeötlőbbek lehetnek, mint a fizikai törvényekhez való viszonya.

A "mije van?" bevezetés kétértelművé teszi a kérdést, a kétértelműség komikuma elveszne ezen indítás nélkül. Ha a kérdés így hangzott volna el, hogy: "Milyen energiával rendelkezik..." akkor az anekdota érdektelenné válna a Nyájas Olvasó számára. Vegyünk egy másik, ezúttal politikai vonatkozású példát. Jókai így fejezte be egy képviselőházi felszólalását: "Krisztus megváltott bűneinktől, de ki fog megszabadítani váltóinktól?" A látszólag könnyed és cinikusnak ható szójátékban nagyon is társadalmat érintő, a tizenkilencedik század második felére jellemző gond fogalmazódott meg.

Levonhatjuk a következtetést tehát, hogy a mulatságos hatás létrejöttéhez szükséges, hogy a forma átrendezze az alkotóelemek (szavak) közti értelmi viszonyt. A komikus forma tehát a beszélő által nem kívánt módon változtatja meg a dolgok egymáshoz való viszonyát. Azonos tartalmú szavakat úgy kell feltüntetni, hogy azok ellentétes értelművé váljanak és fordítva, ahhoz, hogy komikus hatást idézzünk elő.

A szövegelemzésekkel kapcsolatosan talán érdemes még annyit megjegyezni, hogy elegendő a legparányibb szövegrontás, és a komikus tartalom máris elvész.

Ha az oktatásüggyel hozzuk kapcsolatba; a humor nemcsak arra képes, hogy általa egy adott iskolai szituációban (vizsga, kísérlet stb.) rejlő komikumot juttassunk kifejezésre, hanem annál sokkal nagyobb horderejű dolgok, mint például tanügyi törvények, szabályzatok és tanítási módszerek hibáira, hiányosságaira is könnyedén, mindenki számára világosan és érthetően rávilágíthatunk. Erre vonatkozóan, példa gyanánt, egy 1906-os Pécsi Közlönyben megjelent anekdotát írok le:

"1. tanító: Meghozattad már az új tantervet s a hozzá való utasítást?

2. tanító: Meg, annyi bizonyos, hogy vaskos kötet. Le is pecsételtetem azonnal.

1. tanító: Ugyan, ne tréfálj. Lepecsételtetted?

2. tanító: Attól tartok, hogy még végig kell olvasnom."[7]

Az anekdota egyaránt céloz a tanítók többségét jellemző ügybuzgalomra, amellyel az új rendeletekre "rávetették" magukat, és az újra való "nyitottságukra", amellyel minden pillanatban készen álltak arra, hogy a megszokottat eldobva, mindig újabb és újabb módszerekkel gazdagítsák előadásukat.

És ha már tanítóknál, tanároknál, professzoroknál és tudósoknál járunk, meg kell állapítanunk, hogy ez a értelmiségi réteg nem akkora intenzitással ontja szellemi szikráit, mint például az

íróké és a költőké.

Ez annak az eredménye, hogy a saját szakterületükkel elfoglalt professzorokról és tudósokról szóló szellemes mondások és anekdoták, csak szűkebb körre vonatkoznak, és sokszor örökre el is vesznek, míg az írók világában az efféle történetek javarészt hálás témákká válnak.

Következésképp a nevelésügyre és az abban résztvevő emberekre vonatkozó anekdotákat, érdekességeket, különféle forrásokból kénytelen összeszedni a gyűjtő, nem lévén olyan anekdotatár, amely kizárólag ezt a témát dolgozná fel.

Ennélfogva Bisztray Gyulának a Tóth Béla A magyar anekdotakincs című hatkötetes gyűjteményét, Lambrecht Kálmán és Varró István kétkötetes Világirodalmi Anekdotakincse-t, és Trócsányi Zoltán négykötetes Magyar Régiségek és furcsaságok című műveit feldolgozó, Jókedvű magyar tudósok[8] című könyve egyik legfontosabb forrásomnak bizonyult, ez lévén az egyetlen anekdotatár, mely a tudósok életéből gyűjtött össze mulatságos eseteket.

Ugyanakkor Ráth-Végh István könyvei: Az emberek butításának történetéből,[9] valamint az Anekdóták, furcsaságok,[10] érdekes események leírását tartalmazzák, így kiválóan alkalmasak arra, hogy bemutassam általuk néhány középkori intézmény, mint például az angol lányiskola életének mai szemmel nézve kissé furcsa nevelésmódszertani eljárásait.

A huszadik században keletkezett, nevelésüggyel kapcsolatos anekdoták fő forrásaiként két könyvet említenék meg: Kun Erzsébet: Derítő szerek,[11] és Erőss László: A Pesti vicc[12] című művét.

Ha alaposabban szemügyre vesszük az anekdotákat, megállapíthatjuk, hogy történeti jellegüknél fogva nem igénylik a mindenkori közönség érdeklődését, és nem is várhatjuk, hogy egy korszak közönsége zavartalanul élvezni tudja, egy előző kor anekdotatermékeit.

Az antológiákhoz hasonlóan az anekdota-gyűjtemények is egy kor, egy nemzedék ízlését, igényeit fejezik ki. Minden efféle kiadványnak legfőbb célja, hogy az addig felgyűlt készletet, a saját igényeinek megfelelően kibővítsé, gazdagítsa.

Ilyen meggondolásból iktattam be a források közé Bod Péter: Szent Hilarius[13] című művét, mely érdekes, viszont a mai olvasónak csak helyenként neveltető, gondolatokat, tanácsokat tartalmaz a tanításról, tanulásról és a tudományról.

Mivel gyakran szó esik tudósokról, talán jó lenne tisztázni mit értsünk a tudós fogalmán. Ehhez persze egészen Anonymustól el lehetne indulni, mivel az ő korában, de még a XVI-XVII. században is tudósnak hívták az olyan embert is aki bizonyos szakterületen tájékozott volt.

A mai értelmezésben azonban: "Tudós az, aki tudományszakját kutatásaival és eredményeivel előbbre viszi".[14] Állapodjunk meg tehát abban, hogy a XVII. század utáni anekdotáknál, a tudós szó használatakor, a ma használatos definíció értelmében pillantsunk a tudósra.

Erre különben okot fog szolgáltatni még az is, hogy meglátjuk, az 1500-1600-as években

működő, és a munkában bemutatásra kerülő professzorok, szinte egyikét sem illethetnénk a mai szemléletnek megfelelően, a megtisztelő "tudós" jelzővel.

A tudós anekdoták hősei nagyrészt iskolai és egyetemi tanárok. Ennek megfelelően, a Nyájas Olvasót jókedvre derítő komikus esetek többnyire a katedrán és a vizsgáztatóteremben zajlanak le.

A vizsgahelyzet különösen jó légkört teremt arra, hogy gyors, frappáns, agresszív kérdésre, a vicc hallgatója még agresszívabb győztes választ halljon, és éppen ezáltal a válaszadóval azonosuljon - hiszen az átlagember többször vizsgázik életében, mint ahányszor vizsgáztat.

Emellett a tudósok, a professzorok közmondásos szórakozottsága, különcségei, furcsa szokásai (un. "bogarai") megannyi kiváló lehetőséget jelentenek komikus, nevettető helyzetek kialakulására.

E bevezetés után lássunk neki az összegyűlt anyag bemutatásának.

<http://mek.niif.hu/01900/01935/01935.htm>